

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ ԱՐԵՎԵԼԻՑ ԳԱՎԱՌՆԵՐՈՒՄ

(Մ. ք. 1-5-րդ դարի առաջին կես)

ՎԱՀՐԱՄ ԲԱԼԱՅԱՆ

3-րդ դարի երկրորդ կեսին Պարսկաստանի և Հռոմեական կայսրության ամենդանջ ճնշումների տակ ավելի են խաբխրվում հայոց պետականության հիմքերը: Ստեղծված պայմաններում քրիստոնեության նպատակն էր Հայաստանի քաղաքական, գաղափարական և մշակութային ինքնության պահպանումը:

Անտիկ աշխարհի մայրամուտին ձևավորվող քրիստոնեությունը I-II դդ. բավական տարածվել էր արևելյան երկրներում: Հռոմեական կայսրության արևելյան պրովինցիաներում՝ Ասորիքում, Պաղեստինում, Կապադովկիայում հիմնավորվելով, այդ ուսմունքը տարբեր ձևերով թափանցում էր Հայաստան:

Մ. ք. 34 թ. Եղեսիա է գալիս Քրիստոսի 12 առաքյալներից մեկը՝ Թադևոս անունով (Ադդե)՝: Այստեղից քարոզչական նպատակներով Հայաստան է գալիս, ենթադրվում հալածանքների և նահատակվում Արտազ գավառում: Իսկ Բարդուղիմեոս առաքյալի քարոզչության կենտրոնը եղել է Անձնացոց գավառը: Ըստ ավանդության նա քարոզել է նաև Հայաստանի այլ կողմերում՝ Գողթնում, Աղբակ գավառում, ուր և նահատակվել է: Ստեփանոս Օրբելյանի վկայությամբ Բարդուղիմեոսը Սյունիքում հաստատում է եպիսկոպոսական աթոռ²:

Մ. Կաղանկատվացու հավաստմամբ Թադևոսին բաժին էր ընկել Հայաստանի մի մասը, քրիստոնեություն էր տարածում արևելյան երկրի կողմերում, «երբ եկավ իրոչակվելու արժանի մարտնչողը և երկու երանելի Գրիգորիսը»³:

Թադևոսի նահատակությունից հետո, կիսատ գործը շարունակեցին նրա աշակերտները, որոնցից մեկը՝ Եղիշեն, Երուսաղեմի առաջին հայրապետ Սուրբ Հակոբից ձեռնադրություն ստանալով, քրիստոնեություն է տարածել Արցախում և Ուտիքում: Նա Ուտիքի ու Արցախի սահմանագլխին, Գիս վայրում կառուցել է եկեղեցի: Քրիստոնեական հավատի հակառակորդները Ջերգունի դաշտում Հոմենք բնակավայրում սպանում են Եղիշեին: Հավատացյալները սրբի մատուցները հավաքում և հողին են համձնում Ուտեկան գյուղում: Ստեփանոս քահանան էլ մատուցներից սրբի գլուխն առանձին պահ էր տվել հողին: Հետագայում այն ամփոփվել է Ջրվշտիկ վանքում, իսկ դրանից հետո պիտի կոչվեր Գլխովանք, կամ Եղիշե առաքյալ:

¹ Հայոց եկեղեցու պատմություն, Նոր Նախիջևան, 1908, էջ 8:

² Ստ. Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Եր., 1986, էջ 76:

³ Մ. Կաղանկատվացի, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, Եր., 1969, էջ 23:

Թաղևառ առաքյալի աշակերտներից մեկ ուրիշը՝ Դադին կամ Դադոյին Արցախում քրիստոնեություն է քարոզել և այստեղ էլ նահատակվել, «Դադին՝ մի երթանասնիցս, որ զմաց հրամանաւ Թադեի ի Մեծն Հայք կողմաս հիսխոյ, և լուծալ զմահն Արգարտո դարձալ և եմոտ ի Փոքր Սիւնիք, և տեղին շինեցալ վանք և յանուն նորա կոչեցալ Դադիո»¹: Փաստորեն այդ ժամանակ նահատակված քարոզչի գերեզմանի վրա էլ վաղ միջնադարում կառուցվել է առաջին սրբարանը:

Հայոց արևելից գավառներում քրիստոնեության դարձի հաջորդ շրջանը կապված է Գրիգոր Լուսավորչի հայրապետական գործունեության հետ: Քրիստոնեական հավատի երկրամասում արմատավորելու համար նա Արցախի Հարանդ գավառի Ամարաս ավանում կառուցել է Հայոց երկրի առաջին աստծո տներից մեկը: Քրիստոնեության այս նախնական շրջանում Հայաստանի և հարևան երկրների բնակչության զգալի մասը դեռևս հեթանոս էր, այդ իսկ պատճառով հատուկ դեր էին կատարում քարոզիչները՝ քրեպիսկոպոսները, որոնք զնում էին ծայր գավառներն ու այդ երկրների առավել հեռամասաց շրջանները կրոնական նոր ուսմունք տարածելու: 4-րդ դարում Վեկերտի Հոր անունով մի քահանա քրիստոնեություն տարածեց Արցախի Պարսկանք կոչված գավառում²:

Այդ քարոզիչներից առանձնապես հայտնի է Գրիգորիս եպիսկոպոսը: Հայտնի է, որ Գրիգոր Լուսավորչի օրոք միայն բուն Հայաստանում գոյություն են ունեցել շուրջ 400 եպիսկոպոսական թեմեր³: Վերջինսը իր 15-ամյա որդուն՝ Գրիգորիսին կարգում է հայոց արևելից գավառների եպիսկոպոս: Չմայած երիտասարդ հասակին, նա իր եռամյուն գործունեությամբ, խստաբարո վարքով և պահվածքով մեծ ազդեցություն ունեցավ նորադարձ ժողովրդի վրա, վերանորոգեց ու շինեց եկեղեցիներ⁴, հորդորելով ամենքին գործնալ իրենց նոր հավատի մեջ: Գրիգորիսի համբավը շուտով տարածվում է նաև հարևան Աղվանից երկրում: Արցախում և Ռուսիքում իր եկեղեցական գործերը կարգավորելուց հետո քարոզչական գործունեության է զնում Աղվանք: Այս երկրի Մանեսան թագավորը մինչ այդ քրիստոնեություն էր ընդունել: Գրիգոր Լուսավորչի կողմից կարգված Աղվանքի հույն եպիսկոպոսի մահվանից հետո Մանեսան թագավորի համաձայնությամբ երկրի հոգևոր պետ է կարգվում Գրիգորիսը: Անդրկուրյան տարածքներում վաչկատուն մագրոսների շրջանում քրիստոնեական հավատը տարածելու ընթացքում Գրիգորիսը նահատակվում է Վատնյա դաշտում: Գրիգորիսի հետ զմացած սարկավազները նահատակի մարմինը բերում են Հարանդ գավառը և թաղում Ամարասի վանքում: «Եւ ապա բարձին զնա որք ընդ երթեալ էին զավառն Հարադայ, և բերին ի գավառն իւրեանց և կողմանս Աղտանից, ի սահմանս Հայոց ի Հարանդի ի գեօղն որ անուանեալ կոչի Ամարագ: Եւ եղին զնա առ եկեղեցան, գոր շինեալ էր առաջնույն Սեծին Գրիգորի, հաւուն Գրիգորիսի՝ քահանայապետի մեծի աշխարհ իին Հայաստան երկրին»⁵: «Այնտեղ նրան դրեցին եկեղեցում՝ հյուսիսային կողմից բեմի մոտ: Ջաքարիայի սուրբ արյունը լցրին մի ապակյա սրվակի մեջ, մի այլ սրվակի մեջ էլ դրին երանելի Պանդալիոնի նշխարները: Երկու շշերն էլ տեղավորեցին ամենասուրբ մանուկ Գրիգորիսի մատուցների հետ»⁶:

¹ Մկրտիչ Առդի, Ժամանակագրություն, Յերուսաղեմ, հավելված, էջ 33:

² Մ. Կաղանկատվացի, էջ 55:

³ Ազանթալեայ Պատմություն Հայոց, Թ., 1914, էջ 432:

⁴ Գրիգոր Լուսավորիչը առանձնապես լայն գործունեություն է ծավալել Արցախի Մյուս Հարանդ գավառում: Այստեղ նա տվաթյուն է հասցնում իր պապի՝ Գրիգոր Լուսավորչի կողմից հիմնադրած Ամարաս գյուղաքաղաքի եկեղեցին, որը դառնում է ոչ միայն Արցախի, այլ ամբողջ Աղվանքի հոգևոր կենտրոններից մեկը:

⁵ Փավստոսի Բյուզանդացույ Պատմություն Հայոց, Թ., 1913, էջ 23-24:

⁶ Մ. Կաղանկատվացի, էջ 29:

Քրիստոնեական հավատը հայոց արևելից զավառներում տարածելու հաջորդ փուլը կապված է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հետ: Հայերեն նշանագրեր ստեղծելուց հետո Մեսրոպ Մաշտոցը, ինչպես ասում է Խորենացին, «բոլոր զավառներում դպրոցներ հիմնեց և պարսից բաժնի բոլոր կողմերը սովորեցրեց, բացի հունական մասից»¹: Մեսրոպագիր առաջին դպրոցներից մեկն էլ բացվում է Ամարասում: Հայերեն գիրն ու դրա հիմքերի վրա ստեղծվող դպրոցներն ու գրականությունը մաս գորեղ միջոց են դառնում քրիստոնեական կրոնը և գաղափարախոսությունը Հայաստանում ամրակայելու գործում: Հայոց գրերի ու քրիստոնեական հավատի միջոցով էր հնարավոր պահպանելու եկեղեցու միասնությունը: Դա իր հերթին նպաստում էր ստեղծելու ազգային ինքնագոյութն եկեղեցի, որը դարեր շարունակ կատարելու էր լուսավորական ու ազգապահպան դեր: Մաշտոցը բացի քրիստոնեություն և հայկական դպրություն տարածելուց՝ շատ տեղերում հաստատում է վանքեր, «և դարձյալ վանականների շատ և ամհամար խմբեր շեն և անշեն տեղերում:... բնակեցնելով հաստատեց»- գրում է Կորյունը²:

Մեսրոպ Մաշտոցի Արցախում քարոզչական գործունեության մասին է վկայում նաև Գիս ավանում Վաչագան Բարեպաշտի կողմից հայտնաբերված մեծ լուսավորչին պատկանող խաչը, որը հետապնդողներից փրկվելիս այս ավանում էր թաղել Մաշտոցը: Այս անգամ սրբությունը տարվում է «Ի սուրբ եկեղեցին և ինքնին մեծ իշխանն և սուրբ հայրապետն ամենայն մեծամեծօքն ամոլ հասանին, և ակն սրբոյ Մաշտոցի իւր իսկ ճեռաց լեալ էր, որով դարձուցաներ զաշխարհս Աղուանից ի կոռց մոլորութեն է»³:

Փաստորեն քրիստոնեությունը մինչև 5-րդ դարի առաջին կեսը Արցախում և Ուտիքում հասարակության առանձին խմբերի հավատ լինելուց դառնում է ամբողջ ժողովրդի կրոնը: Բաղաքական անկախությունը կորցնելուց քիչ առաջ սկսված այս պայքարի գործը հետագայում Վաչագան Բարեպաշտի օրոք ավելի ևս ընդարձակվում է, որն այլ ուսումնասիրության առարկա է:

Պաշտության ամբիոն

Սկսված է 05.10.1997

В. Балаян
Распространение христианства в губерниях восточной Армении

Резюме

Христианство, формирующееся на закате античного мира, в I-II веках распространилось в восточные провинции Римской империи, Ассирии, Палестины, Капидонии и, обосновавшись в них, разными путями проникло в Армению.

¹ Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, Եր., 1981, էջ 293:

² Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Եր., 1981, էջ 51:

³ Մ. Կաղանակատուցոյ Պատմութիւն Աղուանից աշխարհին, Թ., 1912, էջ 251: